

Janovics Jenő filmjei az emlékezet vásznán

A román filmművészet születésének hajnalán, vagyis egy évvel a *Függetlenségi háború* bukaresti bemutatója után Erdélyben is felgyúltak az új művészet reflektorfényei: 1913-ban elkészült Kolozsváron az első erdélyi film, a *Sárga csikó*. Ezzel elkezdődött az a lelkes alkotómunka, amely fél évszázaddal ezelőtt, aránylag rövid idő alatt — 1913-tól 1920-ig — több mint 50 filmet eredményezett, s amely a maga korában új színnel gazdagította a hazai és az európai filmművészetet.

Az erdélyi filmgyártás kezdeményezője, szervezője és művészeti irányítója Janovics Jenő volt, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, ez a sokoldalú, nagy műveltségű ember, aki már a kezdet kezdetén elsajátította a forgatókönyvírás, a filmrendezés művészetét is. Első lépése az volt, hogy felvette a kapcsolatot a párizsi Pathé-céggel — amely akkor Európa legnagyobb filmvállalata volt —, és ajánlatot tett egy koprodukciós film elkészítésére. A francia filmesek meglepő gyorsasággal adták meg az igenlő választ. Janovics Jenő forgatókönyve — úgy látszik — már újszerű témájánál fogva is, érdekes filmet ígért. Az együttműködés létrejöttében valószínűleg szerepe volt annak is, hogy a francia rendezők mindig új témákat, új arcokat, új tájakat kerestek filmgyártásuk felfrissítésére, s ezt a „couleur locale“-t akkor éppen Erdélyben találták meg. Hamar létrejött a megállapodás, melynek értelmében a film forgatásához a Pathé-cég adta a rendezőt (Felix Vanyl), az operatort, a gépi felszerelést és a nyersanyagot, s minden egyéb-ről — forgatókönyvről, műteremről, színészekről, statisztákról — Janovics Jenő gondoskodott.

Ilyenformán 1913. szeptember havában megkezdődtek a felvételek. A főszerepeket Berky Lili, Várkonyi Mihály, K. Hegyi Lili, Csapó Jenő, Fekete Mihály és a kolozsvári színtársulat más tagjai játszották. (Egy fiatal színésznő, Imre Erzi forgatás közben belefulladt a Szamosba. Az erdélyi film még meg sem született, s máris hősi halottja volt. Ez a tragikus mozzanat egyrészt árnyékot vetett rá, másrészt glóriát font köréje.)

A *sárga csikó* egyébként Csepreghy Ferenc közkedvelt népszínműve nyomán készült, s a korabeli erdélyi falu életét ábrázolta, bizonyára nem éppen olyan rózsaszínű, idillikus képekben, mint az akkori népszínművek zöme. A film, sajnos, elkallódott. A megmaradt képkockákból úgy tűnik, hogy népies hangvételű, sajátosan erdélyi légkörű alkotás volt. Hogy ez a sajátosság csak külsőségekben (így népviseletben) nyilvánkozott-e meg vagy tartalmában, eszmevilágában is, azt nem tudhatjuk pontosan. A film mindenesetre meghökkentő sikert aratott, nemcsak itthon, hanem külföldön is. A francia Pathé-cég 137 kópiát készített róla, s éveken át forgalmazta az egész világon (még Japánba is eljutott). A *sárga csikó* tehát mai értelenben vett „bombasiker“ volt.

Az első film világsikerén felbuzdult Janovics Jenő 1914-ben létrehozta a Proja* stúdiót. Mint az új filmgyár indulását beharangozó prospektus pátoszteli szövegéből kitűnik, Janovics Jenő első perctől kezdve eredetiségre, sajátosan erdélyi színezetű, művészileg igényes filmek forgatására törekedett, és idegenkedett a már akkor divatba jött rémfilmektől. Tudta, hogy „a nagy világversenyben csak úgy indulhatunk a győzelem reményével csatába, ha az egész világ figyelmét olyan témákkal, olyan levegővel, olyan érzésekkel és olyan sajátosságokkal igyekszünk magunkra vonni, amelyek a külföld előtt érdekesekek, idegenek, nekünk pedig édes mindenünk. Érezzük, hogy meg kell törnünk azt a balhitet, hogy a kinematográfia csupán az idegek izgatására, rémségek hajszolására, az erkölcsök süllyesztésére való. A szűz művészet talaján kell az erdélyi kinematográfiát megteremteni“.

Ezt a tudatos művészi programot Janovics főleg nagy irodalmi alkotások — drámák, költemények, regények — és sikeres népszínművek megfilmesítésével vélte megvalósítani. Filmtémáinak nagy részét színházának repertoárjából válogatta ki.

A Proja-stúdióban 1914-ben három film készült: a *Bánk bán*, *A tolongás* és *A kölcsönkért csecsemők*. Mindhárom Kertész Mihály rendezte. Az első a magyar drámairodalom legnagyobb alkotásának, Katona József történelmi tragédiájának, a második Tóth Ede ismert népszínművének filmváltozata, a harmadik viszont önálló forgatókönyv alapján készült (amelyet Janovics Jenő írt).

Tiborc alakját Erdély egyik legnagyobb színésze, Szentgyörgyi István jelentette meg a vásznon. Ő maga — visszaemlékezéseiben — így ír erről: „Tiborc! Egyik legkedvesebb szerepem, mintha minden szava lelkemből szakadt volna. Ünnepies megilletődés szállotta meg lelkemet, valahányszor játszottam e szerepet.“ Alakítása filmen is jól sikerült.

A *Bánk bán* megfilmesítése hatalmas vállalkozás volt. Ha arra gondolunk, hogy a filmet abban a korban sokan még csak „fényképezett színháznak“ tartották, s hogy a kolozsvári filmgyártás különben is a színház berkeiben vert gyökeret, azt hihetnők, hogy Janovicsék egyszerűen csak lefényképezték színházuk legjobb előadásait, köztük a *Bánk bánt* is. De a filmekről szóló beszámolók és személyes visszaemlékezések egyáltalán nem igazolják, ellenkezőleg: megcáfolják ezt a feltevést. Az alkotók — úgy látszik — már kezdetben felismerték a film sajátos lehetőségeit, s éltek is ezekkel: könnyű szívvel elhagyták a színpadot, hogy a szabadba kívánczoló jeleneteket kint a természetben vegyék fel, az erdőben, a folyóparton (a külső felvételek a szentbenedeki Kornis-kastélyban és annak környékén készültek).

Janovicsék azonban nemcsak külsőségekben, hanem rendezői és operatőri megoldásokban is törekedtek a filmszerűségre. Ez világosan kitűnik Zolnai Bélának a *Bánk bán* filmváltozatáról megjelent megleghangú méltatásából is. A szerző — mintegy „mentetve“ a színdarabon végrehajtott módosításokat — előrebecsátja, hogy „a színház és a mozi két külön művészet, más tartalommal és más eszközökkel“. Vannak ugyan olyan jelenetek, amelyeket csak színpadon lehet elképzelni, de „ami a természetbe való kivitelt illeti, az egészen más dolog. Ott el kellett felejtetni a tragédiát... Filmén egészen új lehetőségek tárulnak fel, amiket a rendezés nagy művészettel aknázott ki. Azt csináltak a természettel, amit akartak. Fe-

* Ez az elnevezés a „Projectograph“ és a Janovics rövidítése, vagyis: Pro+ja. Janovics ugyanis a budapesti Projectograph-cég segítségével létesítette a kolozsvári stúdiót.

Jelenet a *Tetemrehívásból* (Berky József és Berky Lili) Rendező: Garas Márton

lülről nézett, hatalmas tájképtéres levegővel és mélybe vezető távlattal, sötét keret szűk nyílásán át tekintünk ki a napsütésre. És a már szinte romantikus »plain air«. Egybefoglaló napsütés; holdfény, de olyan, melybe a kontúrok — a Melinda fehér vonalai — élesen belerajzolódnak. Széles hegyoldal egy kis ég-sarokkal, a sötét folton végigkigyózó embersorral. Vékony földcsik, rajta az egész képet betöltő ég. Igen ügyes megtalálás volt a kikötött paraszt. Jól illusztrálja a tragédiát, és a film eszközeiből sarjadt ki.

Harmóniában van a drámával a többi megjelenítő betoldás is, a *Bánk bán* szemleútja: csak a sok kézlobogtatás magában keveset fejez ki a nép nyomorából. Amit a színpad szintén nem mutathat, látjuk Mihál bánt igazi börtönben, Petur háznépét igazi lovaktól hurcolva. Dráma is van a szabadban. Hírnök pihegve lovagol végig a vásznon. Melinda történetét kiszélesítve kapjuk.

A *Bánk bán* nem csattanókra felépített színdarab. Cselekménybeli sikert a moziban — a filmromantika szenzációi mellett — nem is vártunk tőle. Mégis értékes és sikerült vállalkozás volt.

És a Katona József szövege sem került sutba. Meg-megjelenik a vásznon a maga csiszolatlan fönségében, mint valami néma orákulum, mely időnként a múltból a néphez szól és intézi a képek mozgását. Valljuk be, hogy enélkül meg se értenők a filmet. De nem féltjük a színészeinket, hogy kifejező mozdulatokkal, szavak nélkül is fognak interpretálni“ (*Nyugat*, 1915. I. 504).

E bő idézetből képet kaphatunk egyrészt arról, milyen esztétikai koncepcióban fogant a film, másrészt arról, körülbelül milyen vizuális hatást váltottak ki a képsorai. Érdemes felfigyelni arra, hogy a *Bánk bán* alkotói nagy fontosságot tulajdonítottak a színháztól való eltávolodásnak s minden olyan rendezői vagy operatőri megoldásnak, amely „a film eszközeiből sarjadt ki“, mint a megkapó fényhatások, érdekes beállítások és az ezekből eredő szokatlan látószögek, kifejező képcockák.

Ezek a kifejezési eszközök olyan mesterségbeli tudásra és az új művészet iránti esztétikai érzékenységre vallanak, ami — fél évszázaddal ezelőtt — bármelyik külföldi rendezőnek is becsületére vált volna. Ez a provincializmustól mentes, pontosabban: föléje emelkedő filmkészítés nemcsak Janovics Jenő érdeme volt, hanem még inkább a tehetséges rendező, Kertész Mihályé, aki nem sokkal azelőtt tért vissza féléves dániai tanulmányútról, ahol a Nordisk-filmvállalatnál dolgozott, Urban Gad mellett sajátította el a filmgyártás titkait. „Volt asszisztens, vágó, az *Atlantis* című film egyik főszereplője, sőt egy filmet is rendezett. Ez a sikeres tanulmányút egyik legfelkapottabb rendezőnké tette: a Projectograph, majd Janovics szerződtette. A Nordisk-filmgyár módszerei, Urban Gad és Asta Nielsen stílusa Kertész Mihály közvetítésével hosszú évekre beerőgződtek a magyar filmszakmába” — írja róla Nemeskürthy István *A magyar film története* című munkájában. (Zárójelben említjük meg, hogy Kertész Mihály egy évtizeddel később kiment Amerikába, s Hollywoodban — Michael Curtis néven híres filmrendező lett.)

Végül említsük meg: Bánk bánt Bakó László jelenítette meg a vásznon, Melindát Paulay Erzs, Gertrudist pedig Jászai Mari. Játszott a filmben Várkonyi Mihály, Janovics Jenő, Szakács Andor, Nagy Adorján, Csapó Jenő is.

Az ugyancsak 1914-ben forgatott, *A kölcsönkért csecsemők* című filmről csak annyit, hogy a korabeli — noha meglehetősen reklám-ízű — sajtóvisszhangok szerint sikerült bohózat volt. „A népszínmű filmrevitáléval versenytárs nélkül dolgozhatott Janovics, illetve a Proja-filmgyár, itt azonban magas igényeket kellett kielégíteni, és már hosszú évek óta kifejlődött nívót kíván elérni. A kísérlet pompásan sikerült. *A kölcsönkért csecsemők* mozibohózat a javából, és minden lokalpatrióta fellengzősség nélkül megállapíthatjuk, hogy a legjobb filmvígjátékokkal felveszi a versenyt. Képei nemcsak tiszták, hanem remekei a fényképészeti iparnak. Beállítás, rendezés kifogástalan, zavaró momentum nincsen, hacsak azt nem említjük, hogy Kolozsvár utcai életét a mozgalmas Ferenc József út jobban reprezentálhatta volna, mint a csendes Színház-utca“ (*Újság*, 1914. szeptember 5).

Erdélyi tájakon

A következő év filmtermése már jóval gazdagabb: 1915-ben 9 film készült a kolozsvári stúdióban. Ezek: a *Tetemrehívás*, a *Havasi Magdolna*, a *Jó éjt*, *Muki*, *A börzekirály*, a *Cox és Box*, az *Éjjeli találkozás*, *A kormányzó*, a *Leányfurfang* és *Az alvajáró*

Az utóbbi kettő kivételével mindegyik filmet Garas Márton rendezte (aki azelőtt egy berlini filmgyárban dolgozott, tanult, 1915 tavaszán — Janovics hívására — tért vissza hazájába, s hamarosan a Proja-cég egyik neves rendezője lett). Garas Márton annak idején elfogult rajongással, az egyik kolozsvári lapban így nyilatkozott: „A filmfelvételek részére olyan hely, mint Kolozsvár és különösen annak vidéke, sehol a világon nincs.“

Garas Márton első itthoni filmje a *Tetemrehívás* volt, amely nyomasztó hangulatot árasztó felvételekkel idézte Arany János balladájának komor tónusú költői képeit. A film nagy részét a vajdahunyadi kastélyban és környékén forgatták. Szentgyörgyi István egyike volt azoknak a fegyveres vitézeknek, akik „A radványi sötét erdőben Halva találták Bárczi Benőt“. Szentimrei Jenő így ír erről a jelenetről Szentgyörgyi-monográfiájában: „A vitézek tanácsot tartanak, ki vigye meg a hírt a mit sem sejtő apának, a kegyetlen várúrnak. Rá esik a választás, ő a legidősebb, neki van a leggyorsabb paripája. Sarkantyúba kapja a lovát, s a film

Berki Lili és Várkonyi Mihály a *Havasi Magdolnában*

tán erőt vesz magán, és bátran beszélni kezd. Ennyi a szerep, s a néző székéhez szőgezetten ül. Mintha végigcsinálta volna ő is a hetvenéves, szijas öreggel az egész hátborzongató históriát.“

A korabeli lapok szintén elismerő hangon írtak a filmről, miszerint „ez a mozarab iskolapélda arra, hogy a ballada tényleg »tragédia dalban elbeszélve«“

Hevesy Iván meg így vélekedik: „Arany János megfilmesített balladái közül a *Tetemrehívás* sikerült legszebben, színészi játékban is, noha a romantikus szerep, különösen Kund Abigél szerepe, igen súlyos feladatot jelentett; a reális valószínűség, az elhitelesítés kielégítésére. Szubjektív fenntartással írom le, hogy én akkoriban Janovicsnak ezeket a rövidfilmjeit (Petőfi és Arany költeményeinek filmváltozatairól van szó), talán elsősorban úttörő jelentőségük miatt, sokkal többre értékeltém, mint nagyobb szabású, súlyosabb irodalmi tartalmú és értékű filmjeit, beleértve Katona József *Bánk bánjának* filmváltozatát is (*Adalékok a magyar némafilm történetéhez. Filmkultúra, 1961. 9.*)

Külön figyelmet érdemel a *Havasi Magdolna* (forgatókönyvíró: Janovics Jenő, rendező Garas Márton), minthogy ez volt az első olyan erdélyi film, amelyben románok, magyarok együtt jelentek meg a vásznon, mégpedig szép népviseletben, s nem kevésbé szép erdélyi tájakon. (A külső felvételeket a Tordai Hasadék környékén készítették.) Nagy kár, hogy ez a film is, akárcsak a többi, elkallódott, s a rá vonatkozó feljegyzésekből is csak annyi derül ki, hogy melodramatikus szí-

végigkíséri vágatásának különböző szakaszain. A habos lovon száguldó, zilált üstökű vén, szemében az imént látott halál rémületével, tagjaiban a mind súlyosabban ránehezedő fáradtság ólomsúlyával, tekintetében az aggodalommal, hogyan fogja a gyászhirot közölni az apával: feledhetlenné tette a filmet mindazoknak, akik látták. Már ott vannak a falu alatt, már végső erejét összeszedve benyargal a ló és a lovas a felvonóhídon a várkapu alá. Egy tekintet, egy csüggedt kézlegyintés, és mindent tud a kapu őrsége... A lovas azt sem tudja, hogyan botorkál fel a lépcsőkön a palotába. Az apa felugrik székéből, rárivall, és ő becsületes dióbarna szemével úgy néz fel rá, mint akit összeiört a gyászeset, és mélyen fájjalja, hogy a rossz hírt éppen neki kell közölnie. Az-

nezetű, regényes történet volt, melyben a cselédsors sivárságának és nyomorának megdöbbentő képei tárultak fel. A megmaradt fényképeken viszont világosan látszik, hogy a film fő alakjai román népviseletben szereplő népi figurák voltak. A női főszerepet — egy szép román lányt — az erdélyi némafilm első tündöklő csilaga, Berky Lili játszotta, a férfi főszerepet pedig Várkonyi Mihály.

Janovics Jenő és a köröje csoportosult rendezők szinte minden filmjükben tudatosan törekedtek az erdélyi környezet hiteles rajzára, az erdélyi légkör megteremtésére. Ezért kedvelték annyira a külső felvételeket, az erdélyi tájak és kastélyok festői képeit. Ez már a *Tetemrehívásban* és a *Bánk bánban* is észrevehető (az utóbbiban a kolozsvári gótika is tükröződik). De a legszebb felvételek a honi tájakról a *Havasi Magdolnában* voltak.

A filmtörténészek és esztéták — a kolozsvári filmekről szólva — sohasem mulasztják el kiemelni ezek jellegzetességeit és külön sajátosságait, melyek megkülönböztetik más korabeli filmekről. Ezzel kapcsolatban hadd idézzük ismét Hevesy Ivánt: „Annyi bizonyos, hogy Janovics Jenő az általa rendezett vagy legalábbis az irányítása alatt készült filmekkel mindent magáévá tudott tenni, amit a franciáktól tanulhatott...”

Janovics Jenő munkáinak magasabb értékében talán része volt nagyobb műveltségének (bölcsészeti karon szerzett doktori diplomát), valamint annak is, hogy mint a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója és rendezője nagy fejlettségű színházi kultúra birtokában volt, ami azonban nem gátolta felismerését a színpad és a film különbségéről. Művei csak így lehettek filmszerűbbek, mint budapesti kollégáinak filmjei.“

Az 1915-ben készült filmek között több vígjáték is volt. A kolozsvári filmek ebben az időszakban kezdtek kísérletezni — és nem is eredménytelenül — a komédiával, az akkori filmvilág legnépszerűbb műfajával.

A fénykor

Janovics Jenő stúdiója 1916-ban különvált a budapesti Projectograph-cégtől, s ilyenformán a *Proja* vállalat megszűnt létezni. Helyette megalakult Janovics önálló filmvállalata, a *Corvin* (melynek cégjegye Mátyás király hadseregének pajzsos vitéze volt).

A kolozsvári stúdió filmtermése ebben az évben volt a leggazdagabb. 1916-ban a Corvin-cégnél összesen 18 film készült, mégpedig a következők: *Ártatlan vagyok*, *A dolovai nábob leánya*, *Méltóságos rabasszony*, *Liliomszi*, *Petőfi-dalciklus*, *A gyónás szentsége*, *A peleskei notárius*, *Az egymillió fontos bankjegy*, *Fehér éjszakák*, *Nagymama*, *Mesék az írógépről*, *Ciklámen*, *A kétszívű férfi*, *Magnás Miska*, *Vergődő szívek*, *A szobalány*, *Soha többé, mindörökké* és *A hadtestparancsnok*.

E filmek döntő többségét Janovics Jenő és Korda Sándor rendezte (az utóbbi három Mérei Adolf alkotása). Korda Sándor ebben az időben tűnt fel mint filmrendező. Azelőtt újságíró volt és filmkritikus. Janovics szerződtette a kolozsvári stúdióba, aki nyilván tudta, hogy tehetséges művészt fedezett fel, de talán ő sem gondolta, hogy ez a fiatalember egy-két évtized múlva — Sir Alexander Korda néven — az angol filmgyártás egyik legkimagaslóbb alakja lesz.

Korda Sándor 1916-ban nyolc filmet rendezett Kolozsváron. Ezek közül az egyik legfontosabb mű *Az egymillió fontos bankjegy*, amely egyébként az első Mark Twain-film volt az egész világon!

Jól sikerült alkotások voltak a Csíky Gergely vígjátéka nyomán készült *Nagymama*, a *Mesék az írógépről* (Szomaházy István népszerű regénye alapján) és Bíró Lajos *Ciklámen* című színművének filmváltozata. A *Mesék az írógépről*

arról nevezetes, hogy — ma már mosolyt keltő keretben ugyan (a gépíró és a vezérigazgató banális történetében) — ebben a filmben jelent meg először a „modern dolgozó nő“ a vásznon.

Korda értékesebb filmjei kétségkívül a világirodalom és a magyar irodalom remekműveiből készültek. S nagy érdeme, hogy már a kezdet kezdetén felismerte a filmrendező döntő szerepét a születőben levő „hetedik művészet“ kollektív alkotási folyamatában. Ez világosan kitűnik egyik cikkéből: „A legtöbb érdem minden sikeres mozidarabnál a rendezőé. Egészen más a föladata, mint a színházi rendezőnek. A filmrendező fő elve, hogy mindent láttatni kell. A darab írójának egyáltalán nem elsőrendű a szerepe a filmmel. Minden a rendezőtől függ. A legösszövérebb ötletből is pompás slágert tud kihozni a filmrendező zseni, míg a legpompásabb Hauptmann-darabot is elpuskázhatja az ügyetlen és ötletlen rendező“ (Korda Sándor: *A mozi rendezője. Mozihét*, 1916. 52).

Ezek a sorok arra vallanak, hogy Korda Sándor már pályája első éveiben önálló gondolkozású, kiforrott koncepciójú filmrendező volt. Első alkotásaiból, sajnos, egy sem maradt meg, pedig ezek az egyetemes filmtörténet szempontjából is igen értékes dokumentumok volnának. A világ filmtörténészei szinte semmit sem tudnak Sir Alexander Korda kolozsvári indulásáról.

Janovics Jenő ebben az évben hét filmet rendezett, amelyek közül a *Liliumfi*, a *Petőfi-dalciklus* és *A dolovai nábob leánya* emelkedik ki. Különösen nagy figyelmet érdemel a Petőfi-dalciklus (hat rövid költemény: a *Befordultam a konyhára*, *A magyar nemes*, *A kisbéres*, *A lopott ló*, a *Falu végén kurta kocsmá* és a *Csaplárosné* megfilmesítése), amely a maga korában úttörő kísérlet volt, hiszen 1916-ban az ilyenyszerű film párját ritkította az egész világon. S mint a korai feljegyzésekből és a lírai hangulatot árasztó megmaradt képekből érezni lehet — jól sikerült kísérlet volt. Ezek a kis filmköltemények a régi erdélyi filmművészet valódi gyöngyszemei, Janovics Jenőnek talán a legértékesebb alkotásai. (A főszerpeket Berky Lili és Várkonyi Mihály játszották.)

A *peleskei nótárius* szintén egy verses elbeszélés (Gvadányi József műve) alapján készült. Janovics írta át filmre, s ő is rendezte. A film — amelynek főszerepét Szentgyörgyi István játszotta — érdekes életkép volt a falusi ifjúságról.

Az 1916-os évet tehát a kolozsvári filmgyártás fénykorának nevezhetjük, nemcsak azért, mert ebben az esztendőben készült a legtöbb film, hanem főleg azért, mert valóban ekkor született — Korda Sándor és Janovics Jenő rendezésében — a legtöbb értékes alkotás, s nem utolsósorban azért mert a kolozsvári filmesek ebben az időszakban léptek túl a népszínműirodalom és a magyar klasszikus irodalom keretein, s nyitottak ablakot a nagyvilágra, gazdagították tematikájukat a világ-irodalom kincsestárából.

Számos haladó szellemű filmet forgattak, köztük olyat is, mint például *A hadtestparancsnok*, amelyet Magyarországon — a horthysta rendszer idején — betiltottak. (A filmet Mérei Adolf rendezte.)

Transylvania-film

Korda Sándor 1917-ben megvette Janovics Jenőtől a Corvin-vállalatot, s ettől kezdve Budapesten új műteremben készültek a Corvin-filmek. A kolozsvári műterem azonban megmaradt Janovicsnak, s ebben tovább dolgozott. Új vállalatának a *Transylvania* nevet adta. Ezután majdnem minden filmet ő maga rendezett, néhányat pedig Fekete Mihály, a jeles színész, aki időközben megtanulta a filmrendezés művészetét is. 1917-ben csak öt film készült a kolozsvári stúdióban: a *Doktor úr*, *A tanítónő* (Bródy Sándor merész társadalombíráló színműve alap-

ján), *A névtelen asszony*, *A vágy* és *A vasgyáros* (ez utóbbi Georges Ohnet azonos című híres regénye nyomán).

A következő évben — 1918-ban — már jóval több, összesen tizenkét filmet forgattak a Transylvania-stúdióban. Ezek voltak: a *Hotel Imperiál*, *A szerzetes*, a *Sarah grófnő*, a *Baccarat*, a *Falusi madonna*, *A megbélyegzett*, *A vén bakancsos és fia*, a *huszár*, a *Sergius Panin*, *A vadorzó*, *Az utolsó éjszaka*, *A szerelem tusája* és a *Palika*.

E filmek nagy része szindarabok és regények nyomán készült. A *Hotel Imperiál*t Bíró Lajos ismert drámájából készítették (ebből később Hollywoodban is forgattak filmet, Pola Negri főszereplésével). A realista hangvétellű háborús témájú darab filmváltozata igen jól sikerült, annak ellenére, hogy — mint a *Színház és Társaság* című korabeli lap 1918. 35. számából kiderült — a film felvételeit öt nap alatt készítették el. A külső felvételeket „a Szinkör háta mögött, Szamosfalván és a New-York előtt forgatták... Annát Füzes Anna drámai színésznő játszotta, egy igen szép és tehetséges színésznő, akinek a filmen nagy jövőt jósolnak“. Játzott a filmben még Fekete Mihály, Várkonyi Mihály, Nagy Andor is.

A névtelen asszony egy népszerű francia regényből (*Madame X*), a *Baccarat* Henry Bernstein francia író színművéből, a *Palika* pedig Gábor Andor szindarabjából készült. Az utóbbiról érdemes megemlíteni, hogy ifjúsági témájú film volt (egy diák kiábrándul a züllés lejtőjére csúszott családjából, és sok lelki vívódás után „öngyilkos lesz“). Bizonyos értelemben a mai pszichologizáló filmek elődjének is tekinthetjük. Érdekes alkotás lehetett *A megbélyegzett* is. „Cselekményében lüktető drámai fordulatokat ad. A darabot Guthi Soma *A fegyenc* című novellájából Berky Lili írta, aki a főszerep alakítója is, míg a rendezést Dr. Janovics Jenő végezte“ (*Színház és Társaság*, 1918. 12). A *vadorzó* története — akárcsak a *Havasi Magdolnádé* — szervesen beleilleszkedett a jellegzetes erdélyi tájakba. Már a film forgatásáról szóló tudósítás is ezt emelte ki.

Az 1918. évi filmtermés egyik legfigyelemreméltóbb alkotása, *A vén bakancsos és fia*, a *huszár*, Fekete Mihály egyetlen rendezése ebben az évben. Megérdemli, hogy részletesebben kitérjünk rá, annál is inkább, mert az összes kolozsvári filmek közül csak ez az egy maradt meg (amelyet e sorok írójának is alkalma volt látni a budapesti Filmtudományi Intézetben).

Fekete Mihály filmje Szigeti József ismert népszínműve alapján készült. A történet naiv (mint minden népszínműben), a darabnak és a filmnek mégis elvitathatatlan értékei vannak. A jó itt is, mint a népmesékben, győzedelmeskedik a rossz fölött: a vén bakancsos, az egyszerű, becsületes ember, akinek furfangos esze van, végül is túljár a gazdag eszén, s a fősvény, gonosz lelkű kocsmáros elnyeri méltó büntetését. A tiszta szívé szerelmesei pedig — sok viszontagság után — egymáséi lesznek. A cselekményt kellemes derű s néhol egyszerű, őszinte bánat hatja át. Alakjai közül kettő-három — elsősorban természetesen a vén bakancsos — feltétlenül leköti a néző figyelmét.

A film alkotói reális környezetbe helyezték a történetet, s gondosan kidolgozott rendezői megoldásokkal, emlékezetes színészi játékkal keltették életre. A cselekményt könnyen nyomon lehet követni. A feliratok értelmesek és rövidek. A színészi játék sokat kifejez; tapasztalt, összeforrott együtttest látunk a vásznon. Szép emlék ez a kolozsvári filmesektől.

Nemeskürthy István — már idézett könyvében — joggal hívja fel a figyelmet Szentgyörgyi István játékának finom árnyalataira, mondván: „A vén bakancsos arcjátéka a fia hamis halálhírére kifejező, egyszerű; nem hadonászik, ahogy az már akkor szokás volt. Általában meglepőek a testtartással, szemrebbenésekkel,

szájmozdulatokkal, tekintettel »dolgozó« közelképek. Funkciójuk van, ritmusuk van. S ami a legfontosabb: a film atmoszférát teremt. Semmi színpadszerűséget nem érzünk sem a játékban, sem a képsorokban. Pedig a kamera állása itt is merev, itt is mintegy a nézőtéren ülő közönséget helyettesíti. Igenám, de a sok és jól megválogatott külső felvétel — Janovicsék specialitása volt a lehetőleg helyszínen való forgatás, már csak a komoly műterem hiánya miatt is — mégis oldja ezt a merevséget, közelebb hozza a helyszínt s vele a cselekményt. Itt-ott a montázs szerkezet nyomai is felbukkanak, mint például a kocsmáros félnotás fiának közeli je után a vén bakancsos arca, aki ezek szerint éppen órá gondol.“

A régi képsorokban persze észrevehetőek a némafilm kezdeti korszakának gyengéi is. Ami igazán meglepő ebben a filmben, az Szentgyörgyi István eleven és kifejező játéka. Szentgyörgyi művészetében nyoma sincs a hatásvadászatnak. A korabeli feljegyzések szerint a vén bakancsos filmbeli szerepében még színpadi önmagát is felülmúlta. Mozgása gazdag változatosságát, érzelmeinek ezer árnyalatát tükröző arcjátékát ebben az alakításban csillogtatta meg legjobban. Szentgyörgyi István vén bakancsosa nyílt eszű, kissé naiv és jószívű, de ugyanakkor furfangos öregember, abból a fajtából, aki mindig legény a talpán. Megindítóan szép az a jelenete, mikor huszár fia tőből levágott karjának csonkját megcsókolja. Tehát éppen egy olyan epizódban produkál művészt, amelyben leginkább fenyeget a giccses szentimentalizmus veszélye. Mozdulatán az apai érzelem őszintesége érzik, s nem a hamis érzélgősség.

Ha összeszámoljuk az addig elemzett vagy legalább futólag említett műveket, látjuk, hogy 1913 és 1918 között, vagyis öt év alatt, 48 film készült a kolozsvári stúdióban. Ehhez azonban még hozzá kell számítanunk néhány alkotást, amelyekről nincsenek pontos adataink.

Fontos megemlíteni, hogy Janovics Jenő a húszas évek elején is forgatott még egy filmet: *A világ rémségeit*, amely már román—magyar film volt. Forgatókönyvét Prof. Dr. C. Levaditi és E. Gyulai írta. Rendezte: Janovics Jenő. Ez az alkotás — amely a bukaresti Nemzeti Filmtárban ma is megvan, s amelyről Ion Cantacuzino is említést tesz *Momente din trecutul filmului românesc* című könyvében — tulajdonképpen az egészségügyi nevelés szolgálatában álló, népszerű tudományos film, cselekményes formában.

Néhány szó a színészekről

De térjünk még vissza a színészekre. Az erdélyi némafilm két fiatal és tündöklő csillaga Berky Lili és Várkonyi Mihály. Mindketten nemcsak szép, hanem

Kertész Mihály — Michael Curtiz

tehetséges színészek is voltak, szinte minden filmben szerepeltek. (Várkonyi Mihály később Hollywoodba került, s ott Victor Varconi néven világhíres filmszínész lett.)

A két fiatal sztáron kívül a következő színészek jelentek meg leggyakrabban a vásznon: Szentgyörgyi István, Mészáros Alajos, Szakács Andor, Ihász Aladár, Nagy Andor, Fekete Mihály, Poór Lili, Lengyel Vilmos, Újvári Lajos, Laczkó Aranka, Rózsahegyi Kálmán, Harsányi Rezső, Kürthy György, Nagy Ilona, Dezséry Gyula, Simon Marcsa, Táray Ferenc, Paulay Erzsé, Gál Gyula és mások. Ritkábban szerepeltek: Körmendy Kálmán, Ódry Árpád, Fáy Flóra, Janovics Jenő, Garas Márton, Szirmai Imre, Bánhidy József és mások (a budapestiek közül Jászai Mari, Csontos Gyula, Blaha Lujza).

Kolozsvárt hamar kialakult a filmszínész-gárda, pontosabban mondva, a színházi színészek — Janovics Jenő és a többi filmrendező segítségével — aránylag rövid idő alatt „átképezték“ magukat, megtanulták, hogyan kell mozogni, játszani a felvevőgép előtt, hogyan kell szavak helyett gesztusokkal, arcjátékkal, vagyis a némafilm eszközeivel kifejezni művészi mondanivalójukat.

Várkonyi Mihály annak idején a kolozsvári színházi lapban cikket is írt erről, melyben kifejtette, hogy a kamera előtt „mások az eszközei a színésznek, mint a színpadon. Szavak helyett mozdulatok, arckifejezések... Hiába próbálgatják felszedni a korzóról a mozisínészeket. Egészen meddő munka a dilettánsokkal való próbálkozás“ (*Színház és Társaság*, 1918. 5).

Szentgyörgyi István szintén kezdettől fogva — vagyis 1914-től, amikor első filmje, a *Bánk bán* felvételeire készült — számot vetett azzal, hogy „e téren való működésem más, mint a színpadon. Ha ott a legjobb igyekezetünk mellett a felfogásunkban s annak megalkotásában valamelyes hibát követünk el, jöhet, jön más alkalom, hogy helyre hozhatjuk... Ha itt felfogásunkba, annak megoldásába valami szépséghiba csúszik be, azt jóvátenni már nincs módunkban. De viszont az az érzés, hogy van bennem elég önismeret, magamat megbírálhatom, az a tudat, hogy magamat nemcsak én, de a későbbi nemzedék is láthat, hozzá még egy kis megbocsátható hiúság is, nekibátorított. Meggondoltam a dolgot, a vége az lett, felcsaptam mozisínésznek. Moziműködésem *Bánk bán* felvételeivel kezdődött. Tiborcot személyesítettem meg“ (Szentgyörgyi István: *Emlékeim*).

Szentgyörgyi Istvánt — kivételes színészi tehetsége mellett — nem utolsósorban testi adottságai avatták az erdélyi filmművészet egyik legmarkánsabb egyéniségévé. Külön tanulmányt érdemelne Poór Lili is, aki szintén gyakran szerepelt, finom árnyalatokban gazdag alakításokkal színesítve Janovics Jenő filmjeit.

*

Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy fél évszázaddal ezelőtt Erdélyben európai színvonalú filmgyártás folyt. Janovics Jenő termékeny, ötletgazdag művészi kollektívája a kor színvonalán állt, és mentes volt minden provincializmustól. A tehetséges és széles látókörű kolozsvári rendezők — Korda Sándor, Kertész Mihály, Janovics Jenő, Garas Márton, Fekete Mihály — filmjein nem lehetett észrevenni, hogy egy vidéki városban készültek. (Csak mellékesen említjük meg — amiről pedig többet kellett volna beszélni —, hogy a legtöbb kolozsvári film felvételei egy tehetséges operatőr, Virágh Árpád nevéhez fűződnek.)

A filmek, sajnos, az említett kettő kivételével, mind elkallódtak. Korda Sándor és Kertész Mihály alkotásaiból eddig még egyet sem sikerült felkutatni. Pedig szerfölött érdekes volna látni, hogy ezek a rendezők — akik a későbbi évtizedekben világhíres filmalkotókká nőttek ki magukat Londonban és Hollywoodban — milyen filmeket forgattak pályafutásuk kezdetén, Kolozsvárt.